

GERTRUDIS A. M. OFFENBERG

De molen weer terug in Amerongen

De onthoofde Maallust vormt nu één geheel met twee reusachtige silo's, onderdeel van de voormalige meelfabriek

'De molen weer terug in Amerongen'. Dat staat boven de foto van een markante stenen bovenkruier. De foto dateert uit de jaren '20 en vormt het bovenblad van een folder, uitgegeven door de Stichting 'De Amerongse Molen'. 'De molen weer terug in Amerongen' is dan ook geen mededeling, maar een oproep, een cri de coeur.

Als men van Doorn naar Rhenen rijdt, leidt de brede – door bomen omzoomde – Koningin Wilhelminaweg door Amerongen. Parallel aan deze moderne autoweg loopt de veel smallere oude weg van Utrecht naar Arnhem, vroeger Achterweg geheten. De verbindingsstraat tussen beide wegen heet Molenstraat, naar de hoge, stenen windmolen *Maallust*.

Met het kasteel en de kerk vormde *Maallust* de skyline van het dorp. Nu niet meer; de onthoofde romp, ontdaan van kap en wieken, valt nauwelijks op, omdat hij nu een geheel vormt met twee reusachtige silo's, onderdeel van de voormalige meelfabriek.

Daar moet veranderen, vindt een aantal mensen in Amerongen. Daartoe werd vorig jaar een stichting in het leven geroepen met als doel de restauratie, het in stand houden en het exploiteren van de *Maallust*. Dat is geen sinecure, want de windmolen staat zelfs niet op een monumentenlijst. In een brief aan Burgemeester en Wethouders van de gemeente Amerongen dringt stichtingsvoorzitter *H. van Leeuwen* dan ook aan op herziening van de gemeentelijke monumentenlijst.

'Dit laatste voorstel wordt gesteund door authentieke gegevens waarin is komen vast te staan dat de Amerongse molen reeds dateert uit het jaar 1603 en steeds heeft gestaan op de huidige plaats, nl. op de toenmalige Achterweg thans geheten de Burg. Jhr. H. van den Boschstraat. Gedurende vele eeuwen is de molen, samen

met de Andrieskerk en het Kasteel beeldbepalend geweest voor het aanzien van Amerongen. Daarom kan men met recht spreken van een belangrijk monument in ons dorp, terwijl daarnaast erkend wordt dat molens nationale monumenten zijn'.

Geschiedenis

Door de penningmeester van de stichting *J. E. Stolk* zijn zestien archiefstukken gevonden in het huisarchief van Kasteel Amerongen, die betrekking hebben op molens in Leersum en Amerongen.

Daaruit blijkt dat in 1603 ene *Gijsbert Joostzn*, molenaar tot Amerongen, de helft van de wind en de molens te Amerongen ende te Leersum in erfpacht heeft. 'De helft van de wind' slaat op het windrecht dat de heer van Amerongen bezat.

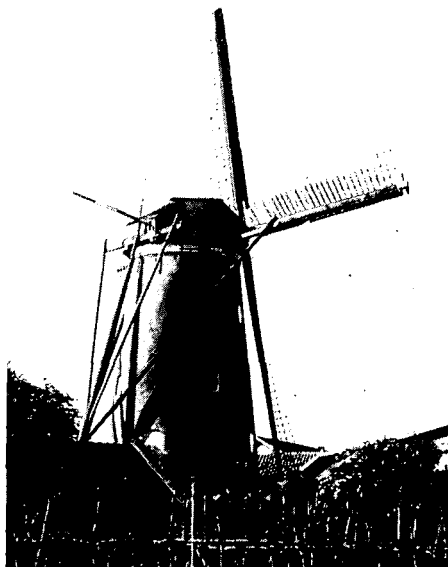
Gijsbert Joostzn moest voor dat windrecht ieder jaar met Kerstmis betalen: 'jaerlijks telken Corstmis ten comptoir van de rentmeester van dezelve Domeijnen in ider tijt betalen sal tot een erfpacht der regte, de helft van acht pond tien schillingen (...)'.
De molen waarover dit stuk gaat, is een voorganger van de *Maallust*; een houten standerdmolen, die het tot 1830 uithield.

De inwoners van Amerongen, gelegen in het Overkwartier van de provincie Utrecht, vonden hun bestaan destijds in de tabaksteelt, de veehouderij en de korenbouw. De korenmolens, die het koren tot meel moesten vermalen, waren oorspronkelijk allemaal standerdmolens. Een stan-

derdmolen bestaat uit een grote vierkante kast, die om een zware houten spil – de standaard of standerd – kan draaien. Het draaien is nodig om bij elke windrichting de wieken recht op de wind te kunnen zetten.

In de inleiding van *Molens in Utrecht in oude ansichten* staat dat bij de ontwikkeling van de molens de standerdmolens in het gebied ten westen van de lijn Hilversum-Utrecht-Vreeswijk na de 16e eeuw in de meeste gevallen door wipkorenmolens werden vervangen. In het oostelijk deel van de provincie handhaafden de standerdmolens zich veel langer. Hier werden ze pas in de 18e, maar meestal pas in de 19e eeuw vrijwel alle door achtkantige of ronde, stenen molens vervangen. Dit omdat was gebleken dat ze beter voldeden dan wipkorenmolens.

Ook de oude bouwvallige Amerongse standerdmolen aan de Achterweg werd in 1830 afgebroken en een hoge, ronde stenen beltmolen kwam ervoor in de plaats, de *Maallust*. Het is een bovenkruier, dat wil zeggen dat de kap met wieken draait boven de stenen romp en zo naar de wind gezet kan worden. Dat op de wind zetten wordt kruien genoemd. De *Maallust* is bovendien een beltmolen en die komt in Utrecht weinig voor, meer in het oosten en zuiden van ons land. Een berg- of beltmolen staat op een aarden verhoging om zo-doende meer wind te vangen. Bij de *Maallust* was dat nodig, omdat de molen dicht tegen de Utrechtse heuvelrug is aangebouwd. *F. Stokhuyzen* zegt in zijn boek *Molens*: 'De molen is gewoon op het maai-veld opgericht en wordt meestal tot de eerste zolder (c.3.00 m) aangevuld met een met gras begroeide aarden omwalling. De molenberg die dan is ontstaan, is voorzien van een inrit, met gewelf overkluisd. Soms heeft de berg aan de overkant van de inrit een zelfde constructie als uitrit. Hierdoor kan met paard en wagen worden binnengereden, waarna onder de luiluiken de aangevoerde zakken graan worden opgepikt en men de lege wagen aan de andere kant de berg uitrijdt. (...) Het voordeel van een molenberg is nog dat zij minder onderhoud vergt dan de houten stelling. In de 20e eeuw kwam het wel voor dat de

De *Maallust* in haar oude glorie

Oude arbeiderswoningen vóór de molen, begin deze eeuw

molenaar door toenemend ruimtegebrek de berg geheel of gedeeltelijk verving door een loods ter hoogte van de berg. Het platte dak werd dan gebruikt om vandaar af de molen te bedienen'.

Bij de Maallust ontbreekt de belt; dat hij er gelegen heeft kan men zien aan het lichtere metselwerk van de onderste drie meter romp. Dat gedeelte is bovendien recht, de rest konisch. De molen is bovenaan door een luchtbrug verbonden met de twee silo's van de meelfabriek. In 1890 werd er al een stoommeelfabriek geëxploiteerd in het pakhuis naast de molen. De eigenares *Dirkje Wanders* trouwde met *Hendrik Capel*, die molenaar én koopman wordt genoemd, omdat hij een handel in granen en meel dreef. Op zijn rekeningen zijn twee standermolentjes afgebeeld ter weerszijden van het gotische opschrift *wind- en stoom-korenmolen 'Maallust'*. De techniek schrijdt voort en op het veilingaffiche uit 1925 is de stoom vervangen door electriciteit: 'Den gunstig gelegen, goed onderhouden Wind-Korenmolen genaamd 'Maallust', met electromotor van 20 PK met drijfwerk voor malerij, electromotor van 3 PK, met drijfwerk voor koekbreker, steenkraan en scherphammers'.

Wanneer in 1936 de Maallust van kap en wieken wordt ontdaan, is het windrecht

overbodig geworden. Zo'n onttakelde molen noemt men een *doofpot* en als in een akte over een vennootschap uit 1957 de goederen worden beschreven, wordt de molenromp dan ook niet meer genoemd. Hij zit in de doofpot.

Restauratie

Wat is er zo bijzonder aan de Maallust dat hij het verdient om gerestaureerd te worden?

Er stond al een voorganger van de Maallust in 1603 op dezelfde plaats aan de voormalige Achterweg. Dat betekent een continuïteit van bijna vier eeuwen. Zoals gezegd zijn beltmolens zeldzaam in de provincie Utrecht. In de folder staat dat de Maallust zelfs de enige is in zijn soort. Een derde punt van aanbeveling vormt het beeldbepalende karakter van de molen. In een nota over de mogelijkheden van de Amerongse molen van januari 1987 schrijft *G. H. Keunen* van de Rijkdienst voor de Monumentenzorg, afdeling molens: 'De molen Maallust moet in het verleden wel in belangrijke mate het dorpsbeeld van Amerongen hebben beheerst. Het huidige maalderijcomplex domineert zelfs nog sterk de omgeving. Dan te bedenken dat de visuele waarde van de draaiende molen zo'n vier keer de grootte van de molenromp was! Komende vanuit de richting

Wijk bij Duurstede is vanaf de rivierdijk te zien hoezeer molen, kerk en kasteel het gezicht op Amerongen bepaalden. De molen was door zijn ligging nabij de oude rijksstraatweg ook de entree van het dorp en het visitekaartje voor alle doorgaande verkeer. De molen is dus in grote mate beeldbepalend voor het aanzien van Amerongen.'

Het lijkt dus voor de hand liggend dat de bestuurders van de gemeente Amerongen de Maallust alsnog op hun monumentenlijst plaatsen. Eén van de wethouders is inmiddels in het stichtingsbestuur opgenomen. Het dorp zelf met zijn 6000 inwoners is ronduit vóór restauratie. Het restauratieplan voorziet in authentieke onderdelen voor de gehele installatie, zoals eiken trappen naar de vloeren, een gietijzeren bovenas, wieken van 'eerste soort spintvrije Russisch lerken', vier zeilen van wit geprepareerd doek, een stenen meelkuip, stenen maalvlakken 'zuiver vlak en de stenen goed gescherpt', het buitenhout 'tweemaal behandeld met Zweedse bruine teer'. De storende gebouwen aan de Van den Boschstraat worden gesloopt. Ook de silo's verdwijnen, zodat de windmolen onbelemmerd kan functioneren.

Financiering

Door de decentralisatie van de monumentenzorg ligt de verdeling van de restauratiegelden bij de gemeentebesturen. In Amerongen is er dit jaar een bedrag van f 100.000 te besteden. Maar de Andrieskerk en het kasteel moeten ook gerestaureerd worden en dat vergt veel van zo'n kleine gemeente. Voorlopig houdt zij dan ook een hand op de portemonnee, maar de Stichting 'De Amerongse Molen' hoopt op een kostendekkende exploitatie voor de molen.

Voor het zover is, moet zij ongeveer een half miljoen bijeen zien te krijgen voor de restauratie. Een relatief laag bedrag omdat de stenen molenromp nog in redelijk goede conditie verkeert. Bevolking en bedrijfsleven zullen daarom een belangrijke bijdrage moeten leveren om het restauratieplan te laten welslagen. De beloning is echter groot: een blikvanger van formaat op een markt punt in het dorp, een toeristische attractie en een ambachtelijk maalbedrijf met een eigen molenaar. Daartoe heeft men al een vrijwillig molenaar uit Leersum, *H. van der Veek*, aangetrokken. Andere voorbeelden uit het land maken duidelijk dat een ambachtelijke exploitatie mogelijk is. De molen blijft in prima staat van onderhoud en de graanopbrengst dekt de kosten. Een bescheiden winst is zelfs niet ondenkbaar. Wie is niet dol op oudhollandse koeken, gebakken van grofgemalen ongebuïld graan?

Als 'de overheden' het vanzelfsprekend vinden dat het kasteel van Amerongen wordt gerestaureerd, waarom dan niet ook de reeds eeuwen bij de kasteelgoederen behorende windkorenmolen de Maallust? Het secretariaat van de Stichting 'De Amerongse Molen' is gevestigd: Kon. Wilhelminaweg 39, 3958 CK, Amerongen, tel. 03434-51042. (H. van Leeuwen)

Gertrudis A.M. Offenberg is kunsthistorica en eindredactrice van 'Spiegel Historiae'